

LUÍS SOTO FERNÁNDEZ: O MESTRE REBELDE¹...E EXILIADO

Luís Soto Fernández: the rebel... exiled teacher

ANTÓN COSTA RICO²

Universidade de Santiago de Compostela

Recibido: 27/07/21

Aceptado: 31/08/21

Resumo

O mestre galego e de Ourense Luís Soto Fernández (1902-1981) foi unha moi destacada figura do maxisterio entre os pasados anos 30-50, con parte da súa vida profesional desenvolvida no exilio político en México. Está ben perfilada a súa biografía política e cultural e no presente texto abordamos a súa traxectoria profesional como docente.

Palabras chave:

Maxisterio republicano – Galicia – México – Reforma política da educación

Resumen

El maestro gallego y de Ourense Luís Soto Fernández (1902-1981) fue una muy destacada figura del magisterio entre los pasados años 30-50, con parte de su vida profesional desarrollada en el exilio político en México. Está

bien perfilada su biografía política y cultural y en el presente texto se aborda su trayectoria profesional como docente.

Palabras clave:

Magisterio republicano – Galicia – México – Reforma política de la educación

Abstract

The teacher Luís Soto Fernández (1902 - 1981) was a very highlighted figure of the galician teaching between the past years 30 - 50, with part of his professional life developed in the political exile in Mexico. It is well outlined his political and cultural biography and in the present text addresses his professional life.

Key words

Republican teachers – Galicia – México – political reform of education

---

1 «Dende meniño aprendín a ser rebelde nato» escribe Luís Soto nun seu libro de memorias, datado en 1981, pouco antes de morrer: Soto, L. (1983): 25.

2 Catedrático, xubilado, de H^a da Educación /USC; membro do Grupo de Investigación SEPA/ Interea da USC. anton.costa@usc.es e de Nova Escola Galega.

Para o profesor Xosé Manuel Cid Fernández, que nos convocou o 13 de abril de 1986, á noite, ao acto de recoñecemento dos bos mestres republicanos de Ourense. Alí, naquel fermoso acto, estaban case unha ducia de resistentes.

“Os Mestres de Galicia, xa denantes do ano 1931, eran os profesionais máis tensos, máis achegados ás calamidades dos traballadores, labregos, mariñeiros e artesáns das aldeas e pobos onde laboraban. Eran amigos dos meniños e dos libros, eran compañeiros dos pobres e sostiñan a idea esperanzada de que era indispensable un cambio social das estruturas semifeudais que abafaban ao Estado e moi singularmente, moi fatidicamente, á Galicia esquecida e menospreciada. No ano 1931, ao chegar a República, hai unha explosión intelectual e política entre os escolantes. (Luís Soto)”¹.

Nacía o 8 de decembro de 1902 en Podentes, concello de A Bola, na Terra de Celanova, quen sería logo unha alta personalidade social, cultural e política, transcendente na historia do século XX en Galicia: Luís Soto Fernández, profesor, político, sindicalista e impulsor de iniciativas periodísticas. Unha figura referenciada en non menores ocasións (González Blasco, 1985; Cid Fernández, 1989a, 1989b; Villaverde García, 1995; Porto Ucha, 2003; Pérez Poza, 2007; Villanueva Gesteira, 2012; Ferreiro Fente, 2019), complementando o ensaio memorial que o propio Luís Soto tivo oportunidade de dar a luz en 1983², e luminosamente estudada por Xurxo Martínez González (2011)³, particularmente nos eidos político e cultural. Unha figura sobre a que volvemos, prestando maior atención á súa dimensión como docente e educador social⁴.

1 Soto, L. (1983), p. 110. Desde os estudos históricos relativos á educación en Galicia nos pasados anos vinte-trinta do século XX é preciso abaixar o entusiasmo que se desprende desta afirmación de Soto sobre a explosión intelectual e política dos ensinantes, ao ser unha grande minoría os identificados co tempo novo, con destaque dalgunhas figuras que xa superaban os 50 anos; aínda non ocorre este entusiasmo en 1931; mais si é evidente cara os anos de 1935 e 1936, tanto porque a República axudara a ‘republicanizar’ a escola, como pola incorporación dun profesorado novo con horizontes de reforma social.

2 *Ibid.*

3 Estudo realizado con atención posta na consulta do amplo “Fondo documental Luís Soto” gardado no Arquivo Histórico Provincial de Ourense (en diante, AHPOu.) a fin de poder organizar a trama narrativa presente no seu libro sobre Luís Soto. Este Fondo ingresou no Arquivo en 1993, logo das xestións realizadas polo profesor e investigador Elixio Villaverde García ante os fillos de Luís Soto en México DF.

4 É esta unha dimensión con limitada abordaxe nas anteriores referencias e na que aquí procuramos avanzar, ao tempo de corrixir diversas imprecisións anotadas. Aínda atendendo centralmente a esta dimensión, non podemos evitar referirnos ao personaxe total.

IMAXE 1. Luís Soto en Mondariz con nenos en 1981

Fonte: foto de Anna Turbau.

Tempo da infancia/ tempo de formación

Luís Soto Fernández vive a súa infancia entre Podentes, Vilanova dos Infantes e a capital do concello, Celanova. A súa nai, Sara Fernández Salgado, é mestra e o seu pai, Camilo Soto Losada, levaba a contabilidade comercial nun comercio de Celanova⁵, vila na que vivía; pouco sabemos desta vida familiar con outros cinco irmáns e sen o pai que nalgún momento se vai da casa, sendo Luís o maior de todos os fillos⁶. Dinos Soto que a súa nai era de figura tolstoiana e que a súa escola tiña algún parecido coa de Iasnaia Poliana⁷, e que ela escribía moitas cartas –para enviar a América– de mulleres que lle pedían escribir, ao ser analfabetas⁸. Dinos tamén que “aos cinco anos aprendín a ler en castelán”, que recorda “as arboredas e paisaxes onde xogaba cos rapaces e rapazas da escola de miña nai”, sendo de suponer que na

5 Información procedente da partida de nacemento de Luís Soto. *Vid.* Arquivo Histórico Universitario de Santiago (en diante, AHUS), Mazo 1916, expte. 8.

6 AHPOu. *Fondo documental Soto Fernández*, Caixa 14634, cartafol 86, Información procedente do documento “Currículum vitae”. *Vid.* tamén Soto (1983): 21, 24, e Porto Ucha, A. S. (2003) “Luís Soto Fernández” pp. 234-242, onde se dan informacións de orde familiar. O pai, que era empregado en Celanova, no momento do nacemento de Luís, tamén sería logo mestre no concello de Vilamarín, sendo destituído no 36; “un home moi culto, moi avanzado socialmente”, dí Soto.

7 Soto (1983): 213. É esta unha imaxe amábel da escola da nai. Tolstoi, alonxado contra mediados do XIX do balbordo moscovita, na súa residencia de Iasnaia Poliana, abriu na súa mesma residencia familiar unha escola para os fillos e fillas dos traballadores e labregos das súas terras e arredores, coidando nela a palabra, oral e escrita, a partir de favorecer o seu uso polos pequenos, o que implicaba o fomento da creatividade literaria nun ambiente de familiaridade e bondade, que lle deu sona a esta escola, considerada nos libros internacionais de Historia da Educación como un valioso antecedente do movemento internacional de Escolas Novas e Activas, iniciado contra fin de século.

8 Pon Soto o seguinte comentario en boca de súa nai: “Con dicirche que non había días que nin escribise unha carta prás Américas”, *Ibid.*, p. 214.

escola en Vilanova faría a educación primaria, ata que no curso de 1913-14 ingresa como alumno externo⁹ no colexio privado relixioso que os escolapios tiñan daquela en Celanova¹⁰ (“camiñando tódolos días polo monte, pola costa da Pedra da Moa, zarabatido pola chuvia i-o vento, desabrigado e sen almorzo”¹¹), para iniciar os estudos de bacharelato, un período de disciplina e de penuria económica – “desamparados do pai e de tódolos estamentos sociais”¹² segundo o recorda:

“Entón, comezou o meu calvario e a miña ledicia. Sufrimento físico e ledicia mental: libros. Erguíame ás seis da mañá para chegar á misa ás sete; aí! do que non chegaba á misa. [...] Tiña que valerme dos libros que tiraban os do curso anterior para non mercalos. De noite estudaba nun cuarto pequeno cun candil de petróleo que me escarallou os bronquios; porén, os libros eran a esperanza, a liberdade, a xustiza, a rebeldía. Dende meniño deprendín a ser rebelde nato. Arredor de min había uns poderes que me abafaban [...] O que decía o señor abade era unha sentenza e o que decían os caciques era unha orde. Ninguén se podía opor ás disposicións destas tebras absolutistas”¹³.

En todo caso, os libros foron a ledicia, e quen abriron ollos para outras posibilidades:

“[Na aldea de Soutomel, onde era párroco un meu tío segundo] eu atopei entre libros vellos – el era moi lido e moi sapiente– unha obra que foi coma un guieiro prás miñas dúbidas, *Aires da miña terra*, de Curros Enríquez. Lina, roubeina e marchei con ela prá casa [...] e] cando eu cursaba xa cuarto ano [cos escolapios] chegou da emigración a Vilanova un irmán da miña nai chamado Xulio, que era tenedor de libros e que atesouraba moita cultura autodidacta. Na maleta traía máis dunha ducia de libros, pro había un que foi definitivo e afianzou a miña formación sociopolítica até hoxe, o *Contrato Social* de Rousseau. Foi así como quedou esnaquizado o mito relixioso e destruído o sometemento aos poderes escravistas. [...] Anos máis tarde, cando aos dezaseis anos cheguei á Pampa arxentina, outro tío meu, Adelardo, regaloume

9 Tense escrito en varios lugares que con nove anos iniciara Soto a súa formación secundaria. Porén, o seu certificado de estudos secundarios é nítido sobre o seu inicio no curso de 1913-14, con case 11 anos. *Vid.* AHUS, Mazo 1916, Expte. 8.

10 Escribiu no seu Curriculum vitae: “Os internos [eran] señoritos de Vigo, de Ourense, de Lalín, da Cañiza, de Verín [que] están ben abrigados e mantidos. Os frades ‘cristiáns’ endexamais invitaron ao neno mollado a unha cunca de leite”. AHPOu., *Fondo documental Soto Fernández*, Caixa 14634, cartafol 86

11 AHPOu., *Fondo documental Soto Fernández*, Caixa 14634, cartafol 86, “Currículum vitae” e Soto (1983): 21.

12 Soto (1983): 23.

13 *Ibid.*, 24-25.

dous libros: *O Capital* de Carlos Marx e o *Estado e a Revolución* de Lénin, que acababa de publicarse. A miña revolución mental xa estaba feita”¹⁴.

En 1918 Soto terminaba os estudos de bacharelato con cualificacións altas en varias disciplinas no Instituto Nacional de Ourense. Facíao sen posibilidade de continuar estudos universitarios en Santiago de Compostela, debido á moi modesta economía familiar, dado o pouco salario da nai como mestra en Vilanova, e ante iso, habendo familia con economía saneada na Arxentina, Luís Soto decide embarcar desde Vigo pois aló, en Huinca Renancó, no lindeiro da provincia de Córdoba co entón territorio da Pampa, un familiar era dono dunha importante casa comercial, onde Soto comezaría a traballar como contable, mais por pouco tempo, ante o seu desacordo co réxime laboral da casa. Fora para América un mozo moi inqueda, segundo nos di: “eu levaba unha maleta con libros ‘prohibidos’ que xa viñeran de América e eran moito meus amigos”¹⁵. Aquela foi unha estadía de menos de dous anos, un tempo para continuar a formación en contacto cos problemas sociais, de tal xeito que aínda axudou a pular un pequeno xornal, *El Eco de Huinca Renancó*, de acento progresista e obreiro, a través do que logra que na casa do tío se aplique a Lei que regulaba a xornada laboral de oito horas, o que, porén, lle causou unha detención policial.

Galicia debía pesar no seu maxín. A nai, os irmáns,... Vilanova. Soto, en mediados de 1921 volve para Vilanova. E xa, como sabemos, o tempo das Irmandades da Fala e Soto debeu ser sensible ao que se reclamaba por parte delas. Mais, foi chamado a filas e enviado á chamada guerra de Marrocos durante tres anos¹⁶ (1922-1924). Ao regresar para Vilanova solicita ante a Universidade de Santiago o título de Bacharelato¹⁷, para matricularse de inmediato nos estudos de Maxisterio e funda na vila a sociedade “Aires da miña terra”; outra volta, Curros Enríquez guiando a rebeldía na que se exercitaba Soto no tempo da Ditadura de Primo de Rivera.

O mestre

Luís Soto preséntase entre numerosos candidatos, homes e mulleres, ás oposicións para mestre convocadas en toda España e por iso na provincia de Ourense en 1928,

---

14 *Ibid*, 26, 28.

15 *Ibid.*, 26.

16 “Onde se fan salvaxadas criminosas”, escribiu. AHPOu., *Fondo documental Soto Fernández*, Caixa 14634, cartafol 86, Currículum vitae.

17 AHUS, Mazo 1916, Exte. 8.

e delas sae aprobado co número un, entre os catorce aprobados¹⁸e asignaranlle o seu primeiro destino como profesor interino na parroquia de Buscalque¹⁹, no concello veciño de Lobios, onde no medio da pobreza que había que combater (“En Buscalque jamás me entró en la escuela un niño calzado, ni es corriente encontrar con zapatos o zuecos una persona mayor”²⁰) habitaban a felicidade de vivir e o optimismo de Soto: “camiñamos pró patio onde estaba a escola e onde había un recendo de poesía, xa que estaban frolecidos unha laranxeira, un limoeiro e un granado”. Soto danos un par de apuntes sobre o seu modo de entender o que se habería de facer, ao dicir:

“Escomezou a festa: mandei traer pandeiros e pedinlles de favor que me prendesen a bailar o *vira*, o baile popular. Deste xeito os meniños integrábanme na nación galaico-portuguesa. Tempo adiante demos moitas veces a clase nun enorme carballo onde cabiamos todos e cando nos cansabamos de estudar faciamos de paxaros. Chegou un inspector e non quixo subir ao carballo”²¹.

IMAXE 2. Os nenos na árbore

Foto: Archivo Cartagra

18 Deles “doce republicanos”; cfr. AHPOu., *Fondo documental Soto Fernández*, Caixa 14634, sobre 86, “Currículum vitae”.

19 Hoxe en día o lugar de Buscalque foi soterrado baixo as augas do encoro de Lindoso, entre terras galegas e portuguesas.

20 Soto (1932), “Consideraciones...”.

21 Soto (1983): 14. O inspector ao que se refire foi o galeguista Couceiro Freijomil, segundo Soto me indicou en conversa sostida en agosto de 1981.

O mestre Soto andou tamén, con praza como funcionario, polas parroquias de Penosiños e aldea de Reguengos do concello de Ramirás, sempre na terra de Celanova, namentres se fusionaba coa vida popular:

“Tiven contactos permanentes, humanos, fortes, solidarios, entrañábeis e avancellados co pobo [sendo] os amigos, os zapateiros de Vilanova, os labregos de Penosiños, os artesáns de todos os lugares, cesteiros de Mondariz, paragüeiros, mozos de corda de Buscalque que chegaban de Lisboa, emigrados enfermos que viñan de cortar cana de Cuba, mozas tristes, mulleres da vida afundidas pola sociedade burguesa, católica, reaccionaria, hipócrita e criminosa”²².

Indica Soto que neste tempo andou illado do mundo urbano, só coa excepción dalgunha viaxe breve a Bos Aires, a Madrid, a Vigo ou a Ourense, para contactar aquí cos galeguistas, “xente estudosa, pero só unha elite”.

Co goberno Berenguer, espreitábase a República. Luis Soto daquela comeza a escribir en *La República*, que dirixía en Ourense o profesor da Escola Normal Xacinto Santiago, logo asesinado, e achégase ao Partido Republicano Radical-Socialista, que pulaba este profesor. Estación tránsito, porque chegado o tempo da República, Soto aproximárase ata integrarse no Partido Comunista de España (PCE); en xuño do 31 un grupo de militantes sacan á rúa *El Soviet* e pronto tamén se crea a Asociación de Traballadores do Ensino de Ourense (ATEO), con el mesmo como Presidente da Asociación²³. En calidade de tal permaneceu ata o momento de marchar para a provincia de Pontevedra como mestre: en setembro de 1934 pasou Soto, por concurso de traslados, a ser mestre da escola de nenos nº 2 da pequena vila de Mondariz²⁴; deixaba as terras ourensáns, onde se enlazara tan intensamente con outros ensinantes republicanos e de esquerdas, para achegarse a Vigo, o pulmón batente do progresismo social, e así poder enlazarse igualmente cos dinámicos profesores da Asociación de Traballadores do Ensino, con Víctor Fraíz e Apolinar Torres, na dianteira.

En Ourense quedaba o forte núcleo da ATEO que el axudara a construír, converténdose nun dos líderes. A ela pertencían destacados nomes: Albino Nuñez, Manuel L. Acuña, Abel Carbajales, Luis Bazal, Fernández Mazas, Elixio Nuñez, Bal-

22 AHPOu., *Fondo documental Soto Fernández*, Caixa 14634, cartafol 86, Curriculum vitae.

23 Parece que a primeira colaboración na prensa de Luís Soto foi no semanario *La República*, dirixido por Jacinto Santiago, facendo unha defensa da liberdade e dos ideais polos que apostara Curros Enríquez cunha frase categórica: “Los enemigos de Curros son los más contumaces enemigos de nuestra libertad” (Soto, 1930). En *Escuela de Trabajo* o papel de Luís Soto sería moito máis importante, formando nalgúns momentos parte dunha terna de dirección da revista, presidindo a asociación en 1933.

24 Porto Ucha, A. S. (2003): 235-236 ofrécenos algúns datos sobre a actividade docente de Soto, de acordo cos datos extraídos do libro de Xosé Guisado Nogueira, *Mondariz. Historia, guía y hechos pasados*.

tasar Vázquez, Amadeo López Bello, Félix Salgado del Moral, Fernando Álvarez, Manuel Vázquez, Ignacio Herrero, Raúl González, Manuel Maceda, Jacinto Santiago..., isto é, os profesores máis combativos da provincia²⁵, compoñendo –segundo Soto– unha das Asociacións provinciais máis dinámicas e progresistas de toda España. Unha ATE que desde xaneiro de 1932 viña mantendo con continuidade un órgano de prensa, *Escuela del Trabajo*²⁶, analizado polo profesor Xosé Manuel Cid, o mellor coñecedor deste proceso asociativo e dos seus efectos²⁷.

A ATEO foi así un puntal para as organizacións varias de ATE que irán configurándose en Galicia neste tempo republicano: Vigo, Lugo, Ferrol, Santiago, Costa da Morte, A Coruña... procurando empatar diversas correntes do progresismo ideolóxico. Dirá Soto:

“O grupo de dirección estaba constituido por compañeiros de distintas tendencias e de distintas filiacións partidarias, pro avencellados no propósito común de erguer os pobos aldeáns da provincia, mergullados na ignorancia e na represión feudal. Socialistas, republicanos de tódolos partidos, anarquistas, comunistas, galeguistas...traballaban xuntos afervoadamente, co propósito de trocar as vellas e reaccionarias concepcións impostas por unas novas normais sociais”²⁸.

25 Varios traballos académicos realizados por Xosé M. Cid Fernández (1986, 2005a, 2005b) permítennos coñecer o fundamental sobre todos e cada un dos nomes aquí citados. Tamén algúns deles nos deixaron a modo de memorias e testemuños varios; entre eles, Albino Núñez, Mazas, Bazal e Manuel L. Acuña.

26 Logo dunha brevisima aparición do Boletín *Ateo*, foi *Escuela del Trabajo* o órgano que se mantivo até fin de 1935, sendo Soto co-director xunto con Elixio Nuñez e Manuel Luís Acuña. Escola do Traballo foi unha denominación acuñada internacionalmente e á que se referiron no mundo occidental pedagogos como John Dewey, Gurllit, Wineken e Georg Kerchensteiner, para mostrar non a escola da disciplina e do memorismo intelectualista, senón, polo contrario, a escola activa metodoloxicamente, que quere acoller ao alumnado con actividades prácticas de formación, co horizonte da autonomía e do espírito de cidadanía das persoas. Era unha proposta que lanzara a fins do século XIX o filósofo e educador John Dewey desde a Universidade de Chicago, con grande influencia internacional, en particular na rede de escolas e influencias do movemento da Escola Nova e Activa; esta foi a perspectiva que aquí acolleron máis declaradamente os ensinantes da ATEO Albino Nuñez e Abel Carbajales. Foi igualmente a proposta que enunciaron os pedagogos das revolución soviética, como Krupskaja, Lunatcharski, Makarenko, Blonski, Pistrak ou Pinkevich, afirmando o carácter colectivo e de utilidade social desta dimensión de activismo pedagóxico, en pro da transformación social democrática, sendo sobre todo este horizonte o que van acoller os ensinantes ourensáns da ATEO achegados ao troskismo e ao comunismo. Na perspectiva socialista e soviética a *escuela do traballo* é aquela que organiza o programa escolar a partir do presente e dos seus problemas vitais e sociais, que debe comprender e analizar o alumnado, cara a súa reforma e transformación; a escola que promove a auto-organización do alumnado na abordaxe de traballos, comprendidos polo alumando, respondendo á utilidade e á necesidade social. Vid. Pistrak (1975) e Jesualdo (1968).

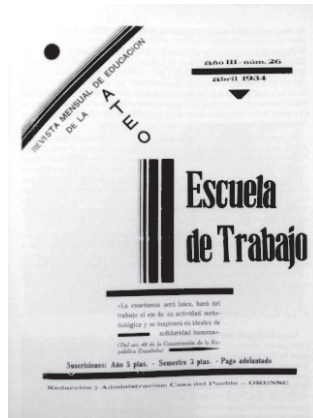
27 Cid Fernández, X. M. (1989a): 49-61 e Cid Fernández, X. M. (1989b), *passim*.

28 Soto (1983): 112.

As ATE en toda España e tamén as de Galicia irán confluindo na FETE-UGT, é dicir, na Federación Española de Traballadores do Ensino, encadrada dentro da Unión Xeral de Traballadores. A FETE, ademais, manterá con algunha variabilidade no tempo intensas relacións con outras organizacións internacionais de carácter sindical, e neste tempo farao, en particular coa ITE, a Internacional de Traballadores do Ensino fundada en Bordeos (Francia) en 1920, con máis dominancia comunista nos anos trinta, fronte á FIAI e á SPIE, que mantiñan máis proclividade ás posicións socialistas non revolucionarias²⁹. Isto explica que a ATEO tivera a capacidade de envío de Felix Salgado del Moral como delegado na celebración do Congreso internacional de educación proletaria, organizado pola ITE en París entre os días 1 e 4 de agosto de 1934³⁰.

IMAXE 3. *Escuela del Trabajo*

Fonte: Colección X. M. Cid Fernández/Museo Pedagógico da Universidade de Vigo. Ourense.

29 A Asociación General de Maestros (AGM) adherirase á ITE como sección nacional en 1920, no momento da súa creación, e como sindicato da UGT; a AGM en asemblea celebrada en xuño de 1931 en Madrid transformouse en Federación Nacional de Traballadores de la Enseñanza, con 1500 afiliados en toda España, sendo neste momento cando se promoveu construír as ATE provinciais. En 1934 contaba con 6000 afiliados (A Asociación Nacional del Magisterio contaba con 20.000 e a Confederación Nacional de Maestros con 7000).

En abril de 1933 a FETE deixa a ITE, que desde 1928 afirmara sinais de identidade pro-comunistas, e pasa á SPIE, pero en 1934, o Consello Nacional de FETE, baixo control da facción esquerdista, decidiu a reafiliación á ITE con Cesar García Lombardía, como secretario xeral, destacando daquela nesta orientación, entre outros, o profesor vigués Víctor Fraíz, o inspector primario Gabriel Loperena desde a provincia de A Coruña e o ourensán Felix Salgado. *Vid.* Luís Martín, F. de (1998): 119, 148, 153, en particular.

30 É esta unha indicación de Luís Soto, se ben, non obtivemos polo de agora unha información específica a este Congreso nas referencias editadas e dixitais que revisamos. Sobre a ITE son tamén limitadas as referencias existentes. *Vid.* Frajerman, L. (2001): 111-126; Pita González (2011), *passim*.

A actuación profesional de Soto durante os dous anos de escola en Mondariz debeu ser a dun bo mestre, pois esa parece ser a memoria transmitida, á que se aproximou o profesor Porto Ucha, e esa foi tamén a opinión escrita do inspector Modesto Figueirido, quen distinguiu entre o labor profesional que cualificou como “bueno”, a súa moral cristiana e a súa ideoloxía. Un docente cos nenos, mais tamén profesor de adultos nas aulas nocturnas na Casa Obreira de Mondariz, participante en actividades do Centro de Colaboración Pedagóxica, e quen se matriculou en varias materias de Filosofía e Letras da Universidade de Santiago.

Achegouse no 36 o momento de constitución da Federación Galega de Traballadores do Ensino, “organizada denantes ca do País Vasco e de Cataluña, federación xa de tipo nacionalista co pulo revolucionario dos mestres de esquerda do país”³¹, mediante o congreso fundacional celebrado en Vigo, entre os días 17 e 24 de maio. O Congreso, baixo a secretaría organizativa de Víctor Fraíz, foi de grande importancia: a el acudiron un importante número de mestres e unha ampla diversidade de representacións sociais e nel discutíronse e aprobáronse destacadas ponencias sobre o modelo de escola pública en Galicia, as súas orientacións metodolóxicas e o papel profesional dos ensinantes, incluíndo unha ponencia do propio Luís Soto sobre “A escola do Traballo”³²; foi igualmente ocasión para a aprobación dos Estatutos da nova Federación Galega³³. Este Congreso fundacional que elixiu ao mestre vigués Apolinar Torres López³⁴, como secretario xeral da FGTE, elixiu a Soto como secretario de prensa e propaganda, ao tempo de tomarse o acordo de editar unha revista pedagóxica e sindical do profesorado galego, que levaría o nome de *A escola do traballo*; naturalmente a revista que dirixiría Luís Soto³⁵.

Mais, de camiño chegaron o golpe de estado militar e fascista e a represión e morte que caeu por toda a xeografía de Galicia. O mestre Luís Soto, que foi bus-

---

31 Soto (1983): 31-32

32 A ponencia de Soto abordou vinte asuntos xerais sobre o modelo escolar que debía ser a “escola de traballo”. Non desenvolveu un texto escrito xunto a referencia deses vinte asuntos, publicados en *Escuela Vivida*, nº 51 de 1936. Chegado o día de inicio do Congreso, o 17 de Maio, publicou en *El Pueblo Gallego* un texto titulado “Comentarios sobre una ponencia”, que adxuntamos no Anexo 1.

33 *Ibid.*, 122-123. Referinme aos datos fundamentais deste Congreso na Tese de doutoramento que defendín en 1982 sobre a historia da escola en Galicia no primeiro terzo do século XX, e con maior síntese en distintas páxinas do libro *Escolas e Mestres*(1989).

34 *Vid.* Costa Rico, A. (2019).

35 Esta denominación en galego non consta documentalmentemente escrita en ningunha fonte; procede da conversa con Soto realizada en 1981. Na súa última visita realizada a Galicia no verán de 1981 tiven a oportunidade de podelo entrevistar en Cangas do Morrazo, recollendo deste momento notas manuscritas que reflectín na miña Tese de doutoramento (1982); algunhas desas notas recollinas a posteriori no libro *Escolas e Mestres* (1989).

cado para ser sometido a consello de guerra por rebelión militar en agosto do 36, puido agacharse³⁶.

Fuxida e acción desde territorio republicano

O 7 de abril de 1937 lograba Soto pasar a fronteira con Portugal por baixo da terra de Celanova e dirixirse a Tourém, onde o mestre portugués Manuel Barros, masón e republicano, procurou a acollida de numerosos escapados –corenta veciños na parroquia e oitenta refuxiados galegos naquel intre, sinala Soto–; e de aí a Lisboa coa axuda do Socorro Roxo Internacional ata embarcar para Bordeos, desde onde pode entrar en contacto con Cesar Lombardía. A finais de xullo estaba en Valencia, onde xa había moitos galegos, Castelao entre eles. Lograba así escapar da intensa represión e dos asesinatos que se sucedían en Galicia. A Comisión Depuradora del Personal del Magisterio elevara o pertinente informe³⁷ o 24 de marzo de 1937 (dándose a Soto por desaparecido o 24 de abril de 1940)³⁸, cos seguintes cargos, expostos de xeito esquemático:

- “- procuró hacer prosélitos de modo solapado
- comunista militante y propagandista
- enemigo del orden social existente
- antiespañol y ateo
- asistió al congreso pedagógico de Vigo, del que fue miembro destacado, habiendo desempeñado el cargo de secretario general del mismo”.

Este prego de cargos, desta vez substancialmente certos, acompañouse de varios informes tamén breves: do alcalde de Mondariz de 30 de decembro de 1936, que indicaba que “cuando estalló el movimiento revolucionario [refírese ao golpe militar franquista] fue uno de los principales dirigentes en esta villa, armando milicias; luego desapareció”; do párroco, con data de 9 de xaneiro de 1937, que dicía: “ha sido de lo más desastroso que se puede dar”, e do inspector de educación, Modesto Figueirido, quen, pola súa parte, salientou:”moral cristiana, mala; ideología política: comunista; conducta profesional: buena”. Neste caso, non houbo prego de descargos.

36 Escondido en buracos, covas e palleiros”, escribiu en Soto (1983): 9.

37 Expediente de depuración de Luís Soto Fernández, Arquivo Xeral da Administración (Alcalá de Henares): 32/12883-00031.

38 A resolución de separación no servizo e baixa no escalafón apareceu o 11 de maio de 1940 no *Boletín Oficial de la provincia de Pontevedra*.

En Valencia, Luís Soto incorporase á Comisión Executiva da FETE e pasa a colaborar con Ramón Ramírez nos traballos de edición de *El Magisterio español*³⁹, mentres desenvolve outras tarefas, situándose sempre na procura doutros galegos cos que ensarillar iniciativas organizativas como a Solidariedade Galega Antifeixista, da que Soto foi elixido secretario xeral. Desde *El Magisterio Español* promoveu a difusión do novo Plan de Estudos de educación primaria, aprobado coa sinatura do ministro Jesús Hernández, publicado na *Gaceta de Madrid* o 19 de outubro de 1937; por este motivo Soto escribiu o texto “El trabajo útil y productivo en la escuela primaria como eje metodológico de la nueva escuela”⁴⁰ e participou en diversos actos e conferencias como as celebradas entre finais de 1937 e os inicios do 38 no Casal do Mestre de Barcelona⁴¹, xunto con Herminio Almendros, Inspector Xefe de Barcelona, Josefa Uriz, Cesar García Lombardero, e Florentino Torner, o Inspector central. Nestes momentos a redacción de *El Magisterio español* quedaría instalada en Barcelona e na primavera Soto exercerá a súa dirección. Intervén igualmente na creación en xuño de 1938 dun comité de enlace entre a Executiva Nacional de FETE e a da Federación de Sindicatos do Ensino (CNT) con seis componentes, sendo Luís Soto o Secretario⁴² e viaxa a París para participar no Congreso Europeo Antifascista como representante da FETE e da ITE, ao ser o secretario de prensa e propaganda nunha Comisión executiva da que tamén formaba parte o mestre catalán Josep Alcobé, quen no tempo da Transición democrática nos pasados anos setenta sería impulsor da recuperación do movemento freinetiano en España⁴³.

En xullo de 1938, o Goberno republicano dispuxo que o deputado e membro do Partido Galeguista Alfonso Rodríguez Castelao fora realizar unha longa xeira polos Estados Unidos de América e Cuba, cunha dupla misión propagandística e

---

39 Iniciada a guerra, a FETE deixou de editar *Trabajadores de la Enseñanza*, ao ser incautado *El Magisterio español*, que se converteu no voceiro da FETE.

40 Soto Fernández, L. (1938), *El Magisterio Español*, nº 6786-6787: 241-242.

41 Luís Martín, F. de (2002): 193, 194.

42 *Ibid.*, 72.

43 O mestre Josep Alcobé Biosca (1911–1999) participou no movemento *Batec* de ensinantes freinetistas leridanos e foi, como membro da FETE catalá, inspector da Fronte das Milicias da Cultura do Exército republicano do Este, onde compartiu traballos co galego Rafael Dieste. Exilouse en América en 1940 pasando a Santo Domingo e en 1944 a Venezuela, desde onde mantivo algunha comunicación con Célestin Freinet. En Venezuela casou coa galega e tudense Purificación Aratújo González e no inicio dos pasados anos sesenta instalouse en Andorra até que reingresou no maxisterio español en 1973, até a súa xubilación en 1977. Axudou a desenvolver a corrente da Pedagogía Freinet en toda España e en Galicia nos pasados anos setenta e primeiros oitenta e foi electo en 1983 Presidente da Federación Internacional de Movementsos da Escola Moderna (FIMEM), posto desde o que contribuíu á incorporación da Asociación Nova Escola Galega a esta Federación internacional. Dada a súa certa vinculación familiar con Galicia, antecedida polos seus contactos con Dieste e con Soto, tamén visitou Galicia en varias ocasións e mantivo lazos de comunicación con educadores galegos. *Vid.* Gertrudix (2008).

de captación de fondos económicos a favor da república e Castelao solicita daquela que o acompañe nesta tarefa Luís Soto –como así sucedeu–, como secretario da Solidariedade Galega Antifeixista, con quen, ademais, viña colaborando na revista *Nueva Galicia*, que Soto dirixía en Barcelona. Sería unha viaxe de case un ano, na que percorreron múltiples lugares, centros de traballo e cidades, falando, dando mítins de propaganda, entrevistándose con responsábeis políticos e institucionais...Ao caso, escribiu Soto: “Por terras e mares, á beira d-il falamos, escribimos e soñamos. Fumos ás zafras, aos portos, ás veigas, ás fábricas, aos cafetaes e baixamos ao fondo das minas, i-enfin, a todos os lugares onde latexa o corazón afervoadado da Galiza emigrada”⁴⁴.

IMAXES 4 e 5. El Magisterio Español

Fonte: <https://eprints.ucm.es/id/eprint/1795/>.

IMAXE 6, Mitin de Filadelfia

44 Patronato de Cultura Galega (1954): 265.

Ademais de acompañar a Castelao, exerceu Soto como representante da ITE para América ante a Federación de Mestres de Norteamérica reunidos no lago Eire na fronteira con Canadá; en decembro entrou en contacto en La Habana coa Asociación Nacional de Cuba e pronunciou unha conferencia na Facultade de Pedagogía da Universidade⁴⁵. A fin da Guerra (abril de 1939) sorprendeunos a ambos nos Estados Unidos e Luís Soto decide establecerse en México, mentres Castelao coa súa dona irán para Bos Aires.

O tempo de Mexico

O presidente Cárdenas abriu daquela ás portas do país á chegada de sectores profesionais republicanos españois. Foi o camino elixido por varios centos de docentes de toda España, que contaron coa mediación do Servicio de Evacuación dos Republicanos Españoles (SERE) e da Xunta de Auxilio aos Republicanos Españoles (JARE) –que contaban cos fondos que as autoridades republicanas situaran no estranxeiro– para poder abrir varios colexios importantes en México DF, unha experiencia que non se deu deste xeito noutros destinos do exilio. Así, en agosto de 1939 fundouse o Instituto Luís Vives de México⁴⁶, que abriu as súas portas en xaneiro de 1940, incorporándose nel notábeis profesores, entre outros, ademais de Luís Soto (na sección de educación primaria), Rubén Landa, que foi director deste Instituto entre 1942 e 1947 (institucionista, que fora profesor no Instituto do Escorial, irmán de Jacinta Landa, a dona de Xoán Vicente Viqueira), Joaquín Xirau, Agustín Millares, Marcial Rodríguez, e Juana de Ontañón, ademais de Enrique Jiménez que iniciou a súa dirección⁴⁷. Seguíronlle na creación e apertura os varios Colexios Cervantes, as varias escolas activas fundadas por parte de mestres que practicaban en Aragón e Cataluña a pedagogía Freinet, a Academia Hispano-Mexicana, e o Instituto Hispano-Mexicano Ruíz Alarcón que se clausurou pronto deixando paso ao importante Colexio Madrid⁴⁸.

45 Villaverde García, E. (1995): 68. Cómpre salientar que Xurxo Martínez (2011) estudou e narrou con detalle estas viaxes de Soto aos EUA e a Cuba, para o que xunto á consulta de inéditos, manexou igualmente as achegas realizadas por Emilio González López e por Xosé Neira Vilas e o que escribiu nas súas Memorias o propio Luís Soto.

46 Co mesmo nome do Instituto Luís Vives da cidade de Valencia, que no tempo da guerra fora unha das sedes de actividade da FETE española.

47 Abellán, J. L. (1989): 146; Cruz, J. I. (1992): 527-543 e Tuñón, J. (2014) *passim*.

48 Existen diversos traballos de investigación sobre esta realidade e legado no que interviron, en particular, Juan Ignacio Cruz, Fernando Jiménez-Mier Terán, Salomó Marqués Sureda e Patricia Delgado Granados, quen neste caso se ocupou do colexio Madrid. *Vid.* Cruz, J. I. (2004) *passim*, Cruz Orozco, J. (2005), *passim* e Civera&Cruz (2017).

Distinta documentación do Fondo documental Luís Soto deixa entrever que Soto, xunto á súa docencia no Luís Vives⁴⁹, seguiu desenvolvendo unha importante actividade sindical na FETE e como representante da ITE en América, segundo se desprende de varias comunicación escritas con Georges Fournial, profesor francés, membro do Partido Comunista e da Executiva da ITE⁵⁰. Así, desde México reimpéndese a edición de *Trabajadores de la Enseñanza*⁵¹ e neste momento son nomes activos, con Soto, os de Domingo Tirado Benedí, Josep Alcobé, Ramon Costa-Jou, Joan Comas, Regina Lago ou Emilia Elías de Ballesteros⁵²; nomes que están, por outra parte, en relación co Sindicato de Traballadores da Ensinanza da República Mexicana (STERM).

IMAXE 7. Internacional de Traballadores do Ensino

Fonte: AHPOu. Fondo Luís Soto.14633, cartafol 78

- 49 Tamén casará (en segundas nupcias), con Carmen (Menchu) García Jaurrieta, a quen coñeceu en Francia, antes de volver á España (Valencia) no paso por Port Bou; ela, igualmente, exiliada en México desde xullo de 1939, a onde chegou cunha irmá abordo do Ipanema; Carmen e Soto tiveron dous fillos nados en México.
- 50 Na documentación de arquivo de Luís Soto consta un Informe asinado por el mesmo, Ramón Ramírez e Miguel Castellanos –como “Delegación de la ITE en América”– con data de 15/X/1940 no que se da conta dos traballos realizados pola Delegación: apoio á celebración do Congreso Interamericano da Habana, diversos contactos con asociacións do profesorado de América, sobre todo mediante a revista *Educación: revista de pedagogía y orientación sindical* –sinalando en concreto a Federation American Teachers, a Asociación Educacional de Cuba, a Confederación de Mestres da Arxentina, a Unión de Profesores de Chile, a Unión Nacional do Maxisterio de Uruguay, a Federación Venezolana de Mestres, así como co STERM e compañeiros do Perú–, labores de solidariedade internacional e a mesma edición da revista citada (co seu octavo número). Previase a realización próxima das seguintes tarefas: a celebración en 1941 dunhas xornadas pedagóxicas e sindicais da ITE en colaboración co STERM e con mestres cubanos e a edición de folletos e libros de divulgación pedagóxica e sindical, a pesar das dificultades do momento ante a guerra en Europa.
- 51 Infelizmente non puidemos, polo de agora, examinar os números editados, onde probablemente están as marcas de Soto.
- 52 Luís Martín, F. de (2009): 67.

Do mesmo modo, vemos que en xullo de 1942 o militante Soto, coa súa permanente preocupación por xunguir esquerda e nacionalismo, procura impulsar a constitución do grupo galego da UXT en México, coa autorización da Comisión Executiva da UGT, con Edmundo Lorenzo, Ramón Troncoso, Marcial Fernández, Celso Vila e Celestino López⁵³ e o Grupo aínda existe á altura de 1946, tendo como presidente a Ramón Troncoso Fernández e como secretario a Luís Soto⁵⁴, no ano en que se rexistra a recomposición da FETE en Francia con Cecilio Palomares como Secretario Xeral, contando entre os vogais co profesor galego e destacado físico Manuel Martínez Risco⁵⁵, o que parece marcar un certo declive da FETE desde México, algo que se acentuará a partir de 1949⁵⁶; tamén en Francia se reinicia a publicación de *Trabajadores de la Enseñanza*, se ben en non tardando abríriase unha crise na organización. Desde México, neste ano de 1946, Soto foi, ademais, un dos organizadores, con Ramón Ramírez, do Vº Congreso Americano de Mestres da Confederación Americana del Magisterio⁵⁷, celebrado baixo os impulsos da ITE⁵⁸.

IMAXE 8. CAM, Confederación Americana de Maestros

Fonte: AHPou. Fondo Luís Soto.14639, cartafol 140.

- 53 Cfr. AHPOU., *Fondo documental Soto Fernández*, Caixa 14631, cartafol 62.
- 54 Cfr. AHPOU., *Fondo documental Soto Fernández*, Caixa 14631, cartafol 63.
- 55 Luís Martín, F. de (2009): 120.
- 56 Sobre a vida da FETE, en particular, no exilio mexicano é de fundamental interese o traballo de Luís Martín, F. de (2016).
- 57 Soto (1983): 104. E AHPOU., *Fondo documental Soto Fernández*, Caixa 14631, cartafois 62 e 63. Sobre os antecedentes desta Confederación, a “Internacional del Magisterio Americano” (IMA) e sobre a propia Confederación son de necesaria consulta Pita González (2011) e Luís Martín (2016).
- 58 Non logramos corroborar o momento en que Soto deixa de ser profesor do Luís Vives e en que momento pasouno a ser da disciplina Historia Universal na Escola Industrial y Comercial nº 6 de México DF, en consecuencia de aprobar as oposicións como profesor de institutos politécnicos, onde o foi até 1974, segundo me informou na entrevista realizada en agosto de 1981.

Desde os primeiros momentos de estadia en México manifestase, igualmente, a súa actividade política e cultural; escribe en *España Popular* e *Nuestra Bandera*; promove en 1940 o *Boletín Galego de Información* (primeiro xornal comunista monolingüe en galego, como voceiro da comisión galega do PCE); en 1941 consegue por en marcha a Alianza Nazonal Galega⁵⁹, como plataforma partidaria unitaria, que non pervive debido aos choques entre o españolismo e o nacionalismo; impulsa as revistas *Saudade* e *Loita*, esta en 1943 e en galego, como órgano da comisión galega do PCE⁶⁰; axuda a por en marcha en 1953 o Padroado de Cultura Galega, do que será habitual Secretario, desde onde se sostén durante vinte anos o programa semanal de radio “A hora de Galicia” de dúas horas de duración⁶¹; o Padroado intervén na xestión da celebración das Cortes da República Española que en 1945 aprobou, finalmente, o recoñecemento do plebiscito popular, celebrado o 28 de xuño de 1936, que abría as portas ao Estatuto de Autonomía de Galicia.

Anos máis tarde, en 1959 verá a luz o primeiro número da revista *Vieiros. Revista do Padroado da Cultura Galega do México*: iniciativa dun grupo de galegos exiliados e comprometidos co propósito recoller nas súas páxinas “calquera idea literaria artística e filosófica, sempre que fose antifascista e non se apoiase na ditadura” e de novo Luís Soto será promotor e co-director, con Carlos Velo e Florencio Delgado Gurriarán, outras dúas moi destacadas figuras do exilio galego en México e con Luisa Viqueira, como secretaria de redacción. A pesar de que só saíron catro números do prelo (nos anos 1959, 1962, 1965, 1968), a revista converteuse nun referente da actividade creativa e intelectual en lingua galega, dado o case absoluto monolingüismo da revista, que serviu de ponte entre a xeración que sufriu as consecuencias da guerra e a resistencia antifranquista dos anos sesenta⁶².

O papel relevante de Soto foi salientado por Luís Seoane en carta de 19 de xaneiro de 1967 a Nuñez Búa, que estaba en Bos Aires:

“Solo Luis Soto y alguno que otro, muy pocos, tienen conciencia clara de los problemas de Galicia. Casa de Galicia de Nueva York es un disparate muy próximo a Casa de Galicia de Buenos Aires y en cuanto a Europa, a

59 Hai indicios para pensar que foi Luís Soto o home fundamental na fundación e actividades desta Alianza, como se indica na p. XVII de Patronato de Cultura Galega (1954). A Alianza foi a responsábel da edición en México DF en 1943 do texto *Galicia bajo el terror*.

60 Por volta de 1950 Soto será expulsado do PCE, ante as súas posicións políticas, coincidentes coas do secretario xeral do PSUC de Cataluña, Joan Comorera, asesinado polo franquismo. Solicitaranlle o reingreso no Partido, ao que accede, en 1958, aínda que non será por moito tempo, dadas as súas discrepancias políticas.

61 Que, segundo Soto, o propio Fraga Iribarne, como ministro de Información do réxime de Franco procurou cerrar, sen logralo. AHPOu., *Fondo documental Soto Fernández*, Caixa 14634, cartafol 86, Currículum vitae.

62 En 1989 Edicións A Nosa Terra publicou unha fermosa edición facsimilar e en estoxo desta revista, cun prólogo da súa editora Margarita Ledo Andión.

los emigrantes gallegos, los problemas los ven desde el punto de vista más de acuerdo con su situación, como puedes imaginarte y nada ortodoxos ni sujetos a medias tintas, para quienes suponen que la política es independiente de la situación social de los hombres y de los pueblos”⁶³.

O retorno e o tempo final

En 1960 Luís Soto viaxa a Galicia tomándolle o pulso ao país; anos máis tarde, a través dos iniciais contactos con Xosé Luís Méndez Ferrín e outros mozos reunidos no colectivo Brais Pinto en Madrid contribúe a fundar na clandestinidade e no día 25 de xullo de 1964 o partido político nacionalista e marxista Unión do Pobo Galego, co seu órgano de propaganda e información *Terra e Tempo*⁶⁴; en 1966 as autoridades expúlsano de España dada a súa viva participación nos actos de protesta pola construción do encoro de Castrelo de Miño e o asolagamento de numerosas casas da parroquia coa ruina de moitas familias de labregos; poderá volver a Galicia en 1968, e farao en distintas ocasións ata o momento da súa morte en México o 12 de novembro de 1981.

Entrega de fondos documentais e recoñecemento á súa figura

O profesor Elixio Villaverde García⁶⁵, estudoso do exilio político en México, tivo oportunidade de visitar en 1991 en Mexico DF á familia de Soto coa solicitude de consultar a súa documentación. De aquí saíu a posibilidade de trasladar a Galicia este fondo para poñelo á disposición dos investigadores e estudosos nun arquivo público; deste modo foi posible que os seus herdeiros (viuva e os dous fillos, María do Carme e Luís) fixeran doación á Xunta de Galicia deste arquivo: 142 cartafois de documentación, entregados con data oficial de 1/X/1993⁶⁶; un volume de documentos que ocupa dezaioito caixas no AHPOu. con referencias que van de 1921 a 1978; un fondo con documentos de función, aínda que existan documentos de tipo persoal espallados por el e documentos híbridos con indefinición entre o per-

63 [HTTP://CONSELHODACULTURA.GAL/FONDOS_DOCUMENTAIS/EPISTOLARIOS/EPISTOLA.PHP?ID=3003&EPISTOLARIO=1651](http://conselhodacultura.gal/fondos_documentais/epistolarios/epistola.php?id=3003&epistolario=1651).

64 Abandonará esta organización en 1976 xunto con outros militantes para fundar a UPG-liña proletaria, logo rebautizada como Partido Galego do Proletariado, partido marxista-leninista e independentista galego.

65 Profesor de educación secundaria, doutor en Historia, asociado de Nova Escola Galega, e morto en 2018.

66 Villaverde García, E. (1995).

soal e a actividade política; un reflexo tamén da actividade asociativa e cultural do galeguismo no exterior. Nel atopamos documentos vinculados coa súa actividade política en América, coa súa pertenza a diferentes entidades asociativas, destacando as actas, as cartas, os documentos relativos ao Partido Comunista de España (PCE), á Alianza Nacional Galega, ao Frente Democrático Español, á Delegación en México do Consello de Galiza, ao Padroado da Cultura Galega de México, sobre a súa actividade política en Cuba, da Unión General de Trabajadores (UGT), da FETE (Federación de Trabajadores de la Enseñanza); os varios números de *Loita*, é a ampla documentación vinculada á revista *Vieiros*⁶⁷.

Entre 2013 e 2015 a Fundación Lois Peña Novo, baixo o impulso de Xosé González Martínez, coa colaboración de varios concellos de Ourense, o de Mondariz e o portugués de Montalegre e da Facultade de Ciencias da Educación de Ourense, impulsou unha rota de celebracións locais de recoñecemento á figura de Luís Soto, con distintos testemuños, “Vieiros da memoria da Luís Soto”, con participación máis destacada do propio Xosé González, xunto con Xosé Luís Méndez Ferrín, Xurxo Martínez, Sara Fernández (sobriña), Xosé Benito Reza e Xosé Manuel Cid, xunto a numerosos actores locais e con distintos ecos na prensa⁶⁸.

---

67 Sánchez Ferro, P. (2009). Así, danse listados de subscritores e de envíos da revista, distribuída en toda América, en Galicia, e en diversos lugares do mundo.

68 Unha desas expresións foi o texto de Daniel Salgado, “Luis Soto, entre Marx y Castelao”, *El País. Galicia*, 31/XII/2011.

BIBLIOGRAFIA

- Abellán, J. L. (1989): *El pensamiento español contemporáneo y la idea de América*. Vol. II: *El pensamiento en el exilio*, Barcelona, Anthropos.
- Cid Fernández, X. M. (1986): “El debate político en la *Escuela del Trabajo* de Orense”, *Historia de la Educación*, nº 5: 415-421.
- (1989a): *Apuntes da nosa historia escolar*, Ourense, Concello de Ourense-Nova Escola Galega.
- (1989b): *Educación e ideoloxía en Ourense na II República*, Santiago, Universidade de Santiago de Compostela (2010: segunda edición, renovada e aumentada; Santiago de Compostela, Andavira).
- (2005a): “Educación na IIª República ao fio da ‘Lingoa das volvoretas’”, en Domínguez Alberte, X. C. (coord), *Actas do II Congreso Manuel Luís Acuña*. Santiago, Sociedade para o Desenvolvemento comarcal de Galicia: 177-188.
- (2005b): “Mestres sindicalistas nos anos trinta”. En Risco, L. (coord.): *Actas das III Xornadas do Mundo do Traballo*, Ourense, CIG.
- Civera, A., Cruz, J. I. (2017): “Introducción” a Elías de Ballesteros, E. (2017): *Problemas educativos actuales*, Madrid, Biblioteca Nueva.
- Costa Rico, A. (1989): *Escolas e Mestres*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia.
- (2019): “Modernidade pedagóxica e reivindicación da Escola Nova na prensa da cidade de Vigo (1926-1929): a figura do profesor Apolinar Torres López (1894-1936)”, *Glaucois. Instituto de Estudos Vigueiros*, 24: 253-292.
- Cruz, J. I. (1992): “El Instituto Luís Vives”, *Revista Española de Pedagogía*, 193: 527-543
- (2004): *Maestros y colegios en el exilio de 1939*, Valencia, Institució Alfons el Magnànim.
- (2005): *Los colegios del exilio en México*, Madrid, Residencia de Estudiantes.
- Ferreiro Fente, G. (2018): “Semblanza de Luís Soto Fernández (A Bola, 1902 – México, 1981)”. En Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. <http://www.cervantesvirtual.com/obra/luis-sotofernandez-a-bola-1902-mexico-1981-semblanza-928679/>
- (2019): “Toda a terra é dos homes: Profesores gallegos, exilio político y acción docente”, *Historia y Memoria de la Educación*, nº 9: 139-171.
- Frajerman, L. (2001): “Le rôle de l’Internationale des Travailleurs de l’Enseignement dans l’émergence de l’identité communiste enseignante en France (1919-1932)”, *Cahiers d’Histoire. Revue d’histoire critique*, 85:111-126.
- Gertrudix, S. (2008): *Josep Alcobé y la Pedagogía Freinet*, Santander, MCEP.
- González Blasco, L. (2001): “Soto Fernández, Luís”, *Gran Enciclopedia Gallega*, T. 28: 236-237.
- Jesualdo (1968): *Los fundamentos de la Nueva Pedagogía*, Caracas, Ediciones de la Biblioteca/ Universidad Central de Venezuela.

- Luis Martin, F. de (1998): *Historia de la FETE (1909-1936)*, Madrid, Fondo Editorial de Enseñanza.
- (2002): *La FETE en la Guerra Civil española (1936-1939)*, Barcelona, Ariel.
- (2016): “El exilio de la Federación Española de Trabajadores de la Enseñanza en México (1939-1949)”, *Tzintzun. Revista de Estudios Históricos*, N° 63: 207-241.
- Martínez González, X. (2011): *Luís Soto. A xeira pola unidade galega*, Vigo, Edicións Xerais de Galicia.
- Pérez Poza, R. (2007). “ATEO. A represión dun ideal”, *Claridade* (Fundación Luís Tilve), Especial homenaxe, n° 2: 62-63.
- Pistrak (1975): *Problemas fundamentales de la escuela del trabajo*, Madrid, Sociedad de Educación Atenas.
- Porto Ucha, A. S. (2003): *Historias de vida. O maxisterio pontevedrés na II República, Guerra Civil e comezos do Franquismo*, Ponteareas, Alén Miño.
- Sánchez Ferro, P. (2009): “O Fondo Luís Soto Fernández do Arquivo Histórico Provincial de Ourense [Breve panorámica]”. *Raigame*, 30: 26-31.
- Soto, L. (1983): *Castelao, a UPG e outras memorias*, Vigo, Xerais.
- (1932): “Consideraciones profanas sobre la mortalidad infantil en la aldea”. *Escuela de Trabajo*, n° 8.
- Tuñón, Julia (2014): *Educación y exilio español en México. El Instituto Luís Vives. 1939-2010*, México DF, Instituto Nacional de Antropología e Historia.
- Villanueva Gesteira, M^a. D. (2012). “Unha necesaria contribución á biografía de L. Soto”, *A trabe de Ouro*, 89: 137-140.
- Villaverde García, E. (1995): “Luís Soto Fernández. A herdanza dun mestre axitador de consciencias”. *Revista Galega de Educación*, 22: 66-68.
- Presencia de Galicia en México*. México: Edicións do Patronato de Cultura Galega, 1954. Reedición, Xunta de Galicia, con introducción de X. Alonso Montero.

ANEXO 1

Luís Soto: COMENTARIOS SOBRE UNA PONENCIA

El Pueblo Gallego, 17/V/1936

No día do inicio do congreso de constitución da Federación Galega de Traballadores do Ensino

Al ser imposible desenvolver en la prensa, punto por punto (un total de 20) los temas de nuestra propuesta solo podemos señalar en trazos amplios la perspectiva pedagógico-política que entraña la disensión de los mismos. En la concepción científico-metodológica de la actividad en la escuela y en la posición técnico-social de una Escuela de Trabajo, hay, con frecuencia, errores fundamentales. Esta desviación metodológica parte precisamente de una falsa concepción del trabajo y de una aplicación ñoña y desfigurada de la actividad funcional.

Y es imprescindible que los trabajadores de la escuela se preparen seriamente en estas cuestiones y monten una guardia filosófica adecuada, ya que en torno al problema de “escuela de trabajo” se gestan confusiones perniciosas. En algunos casos se llega a admirar un sentido tan reaccionario de *escuela de trabajo* que asombra la audacia de ciertos pedagogos. La consigna es tergiversar con sofismas pseudo-científicos y señuelos metodológicos el concepto justo del trabajo, en provecho de una política determinada. (Porque nadie –aunque diga otra cosa, intenta separar la política de la pedagogía–). Una concepción socio-política es, en esencia, una concepción filosófica, es decir pedagógica. ¿No estamos de acuerdo?

Arranca la confusión de considerar al pedagogo burgués, Kerchensteiner, como el fundador de la Escuela de Trabajo, no siendo siquiera el creador de la expresión. El único ‘burgués’ que planteó el problema en sus justos términos es el norteamericano John Dewey, los marxistas de las *escuelas nuevas* alemanas y de la *unión de reformadores radicales de la escuela* (conquista cultural destrozada por la regresión hitleriana, bárbara, incivil y anti-científica) y naturalmente los pedagogos y educadores de la construcción socialista, en la URSS.

Parte también la equivocación de confundir los términos *escuela activa* y *educación de trabajo*. La Escuela de trabajo requiere indudablemente la actividad del niño, ya que su principal característica es la actividad y el movimiento; pero además, estudia con toda amplitud la idea de trabajo y los fines que persigue la escuela en relación con el mismo.

Baste decir que la característica fundamental del trabajo es su productividad y utilidad social. Quizás la definición más acertada del hombre, entre las innume-

rables que se han dado, sea la de Franklin que dice «el hombre es un animal que fabrica herramientas». La consideración de los factores elementales del proceso de trabajo: la actividad adecuada y la posición técnico-social marxista de la escuela –única que puede resistir el análisis objetivo de la dialéctica materialista– han de ser planteados con clarividencia por los trabajadores de la enseñanza, que posean un mínimo de preocupación e inquietud científico-política.

Fijado un concepto claro y preciso de trabajo, que es tanto como decir marxista, es necesario señalar los fines que persigue la escuela en relación con el mismo y esbozar las posiciones de las distintas escuelas filosóficas y de las diferentes tendencias metodológicas del siglo.

Indudablemente, por consideraciones que expondremos al Congreso, la postura que tiene un aval definitivo y una prestancia filosófica depurada es la tendencia que propugna que «la obra toda de la escuela se basa en el trabajo productivo de los niños, es decir: que propone hacer de la participación ocupacional activa el centro de todo el programa educacional de la escuela», y esto es lo que le falta a Dewey, y que completó la pedagogía soviética –«hacer del estudio teórico y práctico del papel social del trabajo el tema central de la comuna»–.

En síntesis, una verdadera “escuela de trabajo útil y productivo”, que no es precisamente la escuela arcaica y ridícula de los trabajitos manuales, cuya actividad ficticia es necesario desenmascarar. ¡La escuela que desenvuelve toda su productividad útil – esencialmente útil– en la construcción de pajaritas y bonetes de papel!!

Ahora bien, hasta que punto está organizada la enseñanza en España por el Estado, para dirigir con eficiencia práctica una escuela de trabajo? La triste escuela española se halla todavía arrinconada en un viejo desván medieval, con todas las taras metodológicas y todos los estigmas sociales del capitalismo feudal, enemigos de muerte de la escuela popular.

***

Otros muchos comentarios tendríamos que hacer sobre nuestra ponencia. Quizás durante las sesiones del Congreso y antes de la discusión de estos temas volvamos a estas columnas para hablar del «respeto *democrático* a la conciencia del niño.» La ‘pobre’ conciencia del niño que nadie respeta, envenenada la mayor parte de las veces y cotidianamente en su ambiente familiar, en la calle, en la sacristía.

¿Hasta donde la escuela que debe ser alcázar de la verdad no puede acometer una labor de profilaxis social y por lo menos desintoxicar al alumno de las incontables supersticiones, falsedades, deformaciones morales, complejos psíquicos y perversidades, adquiridas fuera de la colectividad infantil? Si a esto se añade la serie de incidencias bochornosas que puede ocasionar el silencio absurdo ante la curiosidad infantil del niño –esta curiosidad del niño, que es toda su vida intelectual–, cabe afirmar que la única coacción disparatada –porque aniquila toda la obra de la

escuela- es esta «coacción del silencio», del falso respeto a la conciencia del niño, esta conciencia en la que todo el mundo entra a saco y que el maestro, su mejor amigo, su mejor camarada, no puede tocar, ni aún con la luz señera de la verdad.

* * *

Sirvan estas palabras de saludo cordial a todos los compañeros que traen a este Congreso una preocupación revolucionaria, un desasosiego constructivo.